

ПРОИЗХОДЪТ НА БЪЛГАРИТЕ – СТЕРЕОТИПИ И РЕАЛНОСТИ

Станислава Цанева

THE ORIGIN OF THE BULGARS – STEREOTYPES AND REALITY

Stanislava Tsaneva

Abstract: *The article examines the well-known problem of the origin of the ancient Bulgars. Due to text size restrictions, it was decided that it should not give an overview of the theories and not present historiography on the topic. Instead, the sources were analyzed again and the results of the auxiliary scientific disciplines (Linguistics, Archeology, Anthropology and Genetics) were summarized, with the greatest attention paid to linguistic data.*

Key words: *sources, grammar, human images, anthropology, genetics*

<https://doi.org/10.46687/FEXP6844>

Споровете за произхода на древните българи не са изолирано явление в историографията. Дискусии предизвиква и миналото на много по-добре проучени народи, но обсъждането на този проблем ще ни отклони ненужно от темата. Липсата на място не позволява да бъде направен обзор и на десетките хипотези за появата на българския етнос. Трябва да отбележим само, че в чуждестранната литература продължава да господства старата тюркска теория, която в България до голяма степен е изместена от своята иранска алтернатива и спорадични автохтонистки спекулации.

Изключителната консервативност на различните исторически школи по отношение на възможността българи да имат индоевропейски произход се дължи както на малобройните специалисти по прабългаристика извън нашата страна, така и на деструктивната роля на различни дилетанти, които по-скоро компрометират, отколкото подпомагат изясняването на проблема. Несъмнено със своя популизъм те печелят повече симпатизанти от учените, които от своя страна трябва да се борят и с обществените нагласи, и с мнителността на своите международни колеги, но това не означава, че трябва да се придържаме сляпо към концепции, които са изживели времето си преди няколко столетия. Едва ли някой се заблуждава, че казусът с етногенезата на древните българи може да бъде разрешен от един човек или дори от един екип, но е от първостепенна важност подходът към него да бъде максимално интегрален и изследователите винаги да се ръководят от наличните данни, а не от емоциите и желанията си. В най-общ план разглеждането му трябва да се базира на основни компоненти, които са представени в настоящото изследване.

I. ПИСМЕНИ ИЗВОРИ

По традиция техният обзор винаги започва с Кратката латинска хроника от 334 г., чийто текст е дублиран в Анонимния римски хронограф от 354 г. (LIV I: 82). Както е добре известно, информационната стойност на двата документа е нищожна. Те представляват просто генеалогични списъци в библейски стил, като името на българи понякога се приема за интерполация (Rashev 2001: 9).

Повече интерес предизвиква историята на Мовсес Хоренаци (V в.), който говори за българи в два кратки откъса, посветени на царете Валаршак

(Вахаршак) и Аршак (Horenatsi 1990: 61, 69; НІВ 1978 1: 53; Goliyski 2006: 68). Хронологията на събитията е неясна, защото Валаршак и Аршак не са отделни владетели, а събирателни образи (Horenatsi 1990: XVIII; Goliyski 2006: 57, 73-77), но паралелни източници свидетелстват, че още преди 387 г. т. нар. „вгндурбулкар” в района на Кавказ вече са били етнически обособени и техните лидери са разполагали с влияние сред арменската аристокрация (Goliyski 2006: 97-119).

Доста по-посредствени са сведенията в гръцките извори, които рядко излизат от утвърдените топоси за „скитите” и „хуните”. Наблюдават се само няколко изключения. Едно от най-късните принадлежи на Никифор Григора (XIV в.), който смята, че българите са приели името си от река, наречена Булга, разположена на север от Дунав (GIBI 1983 XI: 126)¹. Далеч преди него Йоан Малала, вероятно заради култа към Ахил в Северното Причерноморие, създава мистификацията, че те са потомци на мирмидонците (GIBI 1958 II: 206). Сведението е повторено от Йоан Цец, но само няколко реда по-надолу той отъждествява българите с древните пеони (GIBI 1980 X: 104-105). Тези опити за обвързаност с древните балкански племена (особено мизите) се дължат на стремежа на византийците да докажат федератския статут на своите съседи и са лишени от историческа достоверност (Rashev 2001: 147-150). Недостоверни са и данните в Българския апокрифен летопис (SBL 1983 III: 61), който е съставен в началото на XVII в. (Trendafilov 2016) и не може да бъде алтернатива на чуждите източници.

Единствената интересна особеност на ромейската историография е, че нейните представители рядко обозначават българите като тюркски народ, докато унгарците почти неизменно се характеризират по този начин (Stoyanov 1997: 60-61). Не така стоят нещата в арабските съчинения за Волжка България. Там българите традиционно се определят като тюрки, но за да бъде приета, идентификацията трябва да изключва околните нетюркски народи. Ал-Масуди обаче твърди, че: „тюрките са най-красивите, най-многобройните и най-войнствените от всички славяни” (Zaimova 2000: 50-51), следователно в арабската литература също се наблюдава смесване на етноними и политоними и употребата им е еднакво несигурна.

II. ЕЗИКОВИ ДАННИ

Това е сферата, където са допуснати най-много спекулации и грешки. Основните проблеми тук са два: работа с прекалено ограничен езиков материал и опити за реконструкции на базата на предварително зададени тези.

Още от XIX в. всички учени, които се занимават с проучване на прабългарския език, действат по един и същ начин. Те подбират няколко (обикновено твърде малко) съвременни и остарели думи и лични имена и започват да търсят техни съответствия сред лексиката на онези народи, към които вече хипотетично са причислили българите. Ако попаднат на пълни или частични съвпадения, това е основание за включване на прабългарския към съответното езиково семейство.

Този подход е неприемлив поради няколко причини. Всеки лингвист, който се занимава със съвременни езици, знае колко е важно да се работи с голям корпус от свързани текстове и фрагменти. Заместването им с изолирани думи (глоси) води до неизбежно компрометиране на изследването, тъй като не могат да

¹ Проблемът за локализацията на р. Булга няма да бъде разглеждан тук.

се установят реалните отношения между отделните лексикални единици. Същото се отнася и за древните езици. Най-добре са дешифрирани онези от тях, от които са запазени достатъчно на брой писмени извори и то за дълъг период от време. Единичните документи, дори когато са обемни и важни, не дават пълна информация за характера и развитието на езика.

Епиграфските паметници на прабългарски език не отговарят на условията за съставяне на корпус. Засега разполагаме само с двата военни надписа (№№ 53 и 54 по класификацията на В. Бешевлиев), открити съответно край Велики Преслав и с. Хан Крум, Шуменско. От тях цялостен е първият, а вторият е запазен във фрагменти, като има основателни съмнения, че става въпрос за билингва (Beshevliev 1992: 199-205).

Всъщност надпис № 53 също показва белези на двуезичност. Всички числови стойности в него са предадени с гръцки букви (Beshevliev 1992: 200), което поставя въпроса дали останалите думи в текста са част от говоримия език или са просто термини, използвани за нуждите на армията. Но дори те наистина да са пълноправна част от прабългарския речников фонд, количеството им не е достатъчно за изготвянето на добър анализ, а специфичната структура на надписите (кратки инвентарни списъци без синтаксис) не може да ни даде представа за граматичната структура на езика (Rashev 2008: 236-238).

Също толкова рискована е и прекомерната употреба на реконструкции, защото наред с аналозите в рамките на отделните езикови групи и семейства винаги се наблюдават изключения, които се дължат на изолация, субстратни влияния и др., и пренебрегването на този факт може да доведе до смущаващи неточности.

Недостатъците на подобни теоретични системи личат най-добре, ако ги приложим към живи езици. Така например, ако опитаме да направим хипотетичен модел на морфологията и синтаксиса на съвременния български език на база граматиката на останалите славянски езици, вероятно ще получим резултат, който да отговаря на състоянието му в старобългарския период. Още по-сложна е ситуацията, когато се насочим към етимологията на думите. Езиците, подобно на живите организми, също имат еволюция, която далеч невинаги протича по стандартен начин. Нерядко се наблюдава разширяване, стесняване или промяна в значението на думите, като в някои случаи те дори се превръщат в антоними на онова, което са означавали преди. Няма причини да смятаме, че правилото не важи за вече изчезналите езици, но това не спира много учени да правят генерални заключения въз основа само на лексикални сходства.

В действителност, когато става дума за слабо проучен език, е изключително важно той да бъде изследван в неговата цялост, като се имат предвид не случайни съвпадения на отделни думи или граматически форми, а целият му строй и едва тогава да се определят родствените му връзки с други езици². Най-удобна за целта би била класическата йерархична структура.

² Доколкото ми е известно, единственият автор, предприел такъв подход, е славистката А. Делева (дн. Гранберг) – вж. Deleva 1997. Непубликуваният речник, който надгражда дисертацията ѝ, засега не ми е достъпен.

II.1. ФОНЕТИКА

Вероятно фонетичните особености на прабългарския език никога няма да бъдат напълно установени, защото не е сигурно, че запазената лексика е транскрибирана правилно в изворите. Гръцката и латинската графични системи нямат обозначение за редица звукове, а почти всички свидетелства за ранната история на българите са написани на тези два езика.

По-различно стоят нещата със старобългарските паметници. Обикновено славистите отхвърлят възможността за въздействие на прабългарския език върху развитието на старобългарския или му отреждат незначителна роля. В същото време е неоспоримо, че Кирил и Методий създават своите преводи въз основа не на моравския, а на солунския диалект, който вероятно е изпитал известно влияние от езика на Куберовите българи. За съжаление, това е трудно доказуемо, тъй като не съществуват ръкописи, които да са по-ранни от българските. Моравската книжнина е унищожена от немското духовенство, а текстовете на останалите славянски школи са късни и в тази връзка възниква обоснованият въпрос дали всички особености на първоначалния книжовен език са наследени от праславянските диалекти, или част от тях са се закрепили в него поради сакралността на богослужебните текстове. Изглежда българо-славянският билингвизъм е бил доста напреднал през втората половина на IX в., в противен случай княз Борис-Михаил едва ли щеше да инвестира толкова усилия в разпространението на славянския език, вместо просто да нагоди новата азбука към нуждите на българите.

Конкретно в областта на фонетиката като прабългарско влияние може да се определи наличието на звука „б“, който не е характерен за останалите славянски езици. Анализът на А. Гранберг показва също сериозно разминаване между някои звукове в начална позиция при прабългарските думи и при реконструиранияте пратюркски форми. Като типични ирански заемки се приемат думите с начално „ч“, „ш“ и йотувани гласни (Deleva 1997: 53, 55-56, 61-62), но е добре тези наблюдения да бъдат подкрепени с допълнителни проучвания.

II.2. МОРФОЛОГИЯ И СИНТАКСИС

В науката продължава да се поддържа мнението, че прабългарският език е повлиял много слабо върху морфологията на старобългарския, а публикации, които да касаят синтаксиса, практически липсват. Засега като единствен прабългаризъм в старобългарските книжовни паметници се приема наличието на наставка „-чии“ – кЪНИГЪЧИИ, САМЪЧИИ и т. н. (Mirchev 1978: 84; Deleva 1997: 70-71). Тюркският ѝ произход не подлежи на съмнение, но тя остава изолирано явление в словообразуването.

В същото време граматиката на съвременния български език стои твърде далеч от тази на останалите славянски езици. Сред най-характерните му белези са: 1) аналитичен строеж на именната система; 2) задпоставен (постпозитивен) член; 3) отпадане на инфинитива и замяната му с лични глаголни форми; 4) образуване на сложно бъдеще време чрез съкратена форма на глагола „ХОТѢТИ“ (искам), запазен само като частица „ще“/„ке“; 5) удвояване на допълненията чрез кратките форми на личните местоимения; 6) употребата на кратките форми на дателния падеж на личните местоимения като притежателни; 7) антиципация на личното местоимение и др. (Mirchev 1978: 41-42, 63-69).

Изброените особености се смятат за образувани в рамките на т. нар. „балкански езиков съюз”, който включва български, румънски, гръцки и албански, някои турски диалекти в Североизточна България и най-източните сръбски диалекти (Ivanov 2008). В най-чист вид обаче тези черти са характерни за българския. Останалите езици все още не са загубили падежната си система, макар че при част от тях тя е упадък. Наблюдават се и други различия – в сръбския съществува инфинитив (който напоследък започва да изчезва в разговорната реч), гръцкият е запазил предпоставените членни форми, в албанския, който е регистриран писмено едва през XV в., инфинитивът ту се появява, ту изчезва и т. н.

Съществуват много спорове относно причините за тези сходства и наличието или отсъствието на език еталон. Очевидно е, че праславянският с неговия инфинитив, силно развита падежна система и пълна липса на членни форми не може да е играл подобна роля. Сведенията за палеобалканските езици пък са твърде откъслечни, за да приемем това без уговорки, а теорията за полицентризма е още по-пресиленена (Ivanov 2008).

Всъщност първите регистрирани „балканизми” са тясно свързани със старобългарската книжовна традиция. През XII – XIII в. започва по-сериозно разколебаване на падежната система и инфинитива и честа употреба на сложни форми за бъдеще време, а кратките дателни форми от лични местоимения в посесивно значение вече са почти норма (Mirchev 1978: 15-20, 41-42, 62-63, 198-205, 224-226, 271-294).

Тези особености са отбелязани и от Дж. Еделман, която изброява редица сходства между иранските и балканските езици (предимно съвременния български): 1) наличие на преизказно наклонение; 2) образуване на сложно бъдеще време с помощта на глагола „искам”; 3) разрушаване на флективната система; 4) ранно поглъщане на дателния падеж от родителния³); 5) задпоставен член; 6) удвояване на допълненията чрез кратките форми на личните местоимения (местоименна реприза); 7) отслабване на инфинитива и употреба на лични глаголни форми в модално значение и др. (Edelman 2002: 123-141). Най-голямо съвпадение се наблюдава с персийския език – по четири от изброените седем показателя. Авторката обаче не успява да даде обяснение на посочените паралели, затова предлага да се помисли за субстратни влияния или за „процеси на пиджинизация и креолизация”, свързани с „усвояването на престижни за дадения регион езици” (Edelman 2002: 197-199).

Истината е далеч по-проста – граматиката винаги е по-консервативна от лексиката и конкретно при старобългарския това поставя въпроса доколко книжовните норми са съответствали на ситуацията в говоримия език. Показателно е, че дори в най-старите български паметници се използва сложно бъдеще време като комбинация от глагола „ХОТЪТИ” и инфинитив. Същото (несъмнено под българско влияние) се наблюдава в сърбохърватски, но не и в останалите славянски езици. Единствено в старочешки и старословенски се долавят слаби следи от подобни глаголни форми (Mirchev 1978: 42), като вероятно те са отгласи от книжовната дейност по време на моравската мисия.

Още по-добре това личи при членуването. Ние не разполагаме с данни за

³ За късния старобългарски и среднобългарския е характерен обратният преход – поглъщане на родителния падеж от дателния (Mirchev 1978: 280-286).

произхода на Йоан Екзарх, но задпоставеният член се използва редовно в три от неговите произведения, включително Шестоднев, и има доказателства, че това е характеристика на оригиналите. Постпозитивност е регистрирана и в Закона за съдене на хората, което дава основание на К. Мирчев да заключи, че деловият език през старобългарската епоха се е отличавал от черковния (Mirchev 1978: 58-59, 176, 200-205). Авторът не изтъква причините за този факт, но когато съпоставим фонетичните и граматичните различия и лексиката на паметниците от Преславската и Охридската книжовна школа, можем да достигнем до правдоподобен отговор. Очевидно е, че те се дължат на влиянието на компактното прабългарско население в днешна Североизточна България, което досега не е отчитано от езиковедите. Много вероятно е тези особености да са съществували в говоримия език в продължение на векове и да са навлезли свободно в писмените документи едва след унищожаването на Второто българско царство. Задача на специалистите е да преоценят мястото на морфологията и синтаксиса като инструменти за изучаване на прабългарския език и да потвърдят или да отхвърлят генетична връзка с иранските езици.

II.3. ЛЕКСИКА

Поради малкия обем на статията етимологиите на етническото название „българи(н)“ ще бъдат разгледани в отделна публикация.

Личните имена – преобладаващо мъжки, показват голяма хетерогенност. Срещат се и тюркски, и ирански (при това от различни езикови подгрупи), а произходът на някои остава неустановен. Запазените родови наименования съдържат тюркски наставки, но те не са достатъчни да определят цялостния характер на езика, защото липсва основният принцип, изтъкнат от Л. Гумилъв:

„За разлика от европейците, тюрките нямат едно и също име от раждането си до смъртта си. Името на тюрка винаги указва положението му в обществото. Като момче той има прякор, като юноша – чин, като мъж – титла, а ако е хан, титлата му се мени съгласно феодално-лествичната система” (Gumilyov 2007: 103).

Българските епиграфски и книжовни паметници показват точно обратната практика, което говори, че на тюркизация (и то вероятно в далечното минало) е подложена само част от аристокрацията. Нито владетелите, нито техните приближени са променяли името си в зависимост от новата си позиция.

Военно-административните и съсловни титли и достойнства също са смесени, като по отношение на тяхната високопоставеност доминират изконно нетюркските титли, а някои са напълно самобитни (Slavova 2010: 286-289). Впрочем дори и в по-унифициран вид те нямаше да бъдат сигурен критерий за произход. Военната терминология често е международна и обхватът ѝ не съпада с границите на отделните етноси (Stoyanov 1997: 61; Rashev 2001: 10).

Прабългарската лексика в речника на А. Гранберг не покрива характеристиките за включване в основния речников фонд. В използвания от мен вариант преобладават съществителните (57), от които 22 са с повече или по-малко сигурен тюркски произход, 10 с ирански, 3 с алтайски, 2 с монголски, 1 с арабски, 1 е композитно (комбинация от тюркски и ирански корен), а 18 остават неуточнени.

Прилагателните са само три (βηρη, ζερα и ук), като всички са компоненти

на титлите в надпис № 50 (Beshevliev 1992: 195-197). Според авторката те означават съответно ‘южен’ или ‘десен’, ‘северен’ и ‘западен’ (Deleva 1997: 283, 284, 297-298). Съществуват и други мнения, но проблемът с етимологията е далеч от разрешаване.

В речника не фигурират глаголи. Като реконструкции се предложени коренните морфемни „žid-“ (от старотюрк. „yüd“ – ‘притежавам’) и „dügä“ (изработвам, свършвам), които са извлечени съответно от думите „ζητκω“ и „δυγε“. „Ζητκω“ обаче стандартно се приема като част от титла, а „δυγε“ присъства само в надписите от Наги Сент Миклош, следователно може да не е прабългарска дума.

Числителните са ограничени до редните имена от Именника на българските ханове и приписката на Тудор Доксов и до две бройни: „ТЪМЫ“ и „τωρτωυνα“. Първото е еквивалент на гръцкото „μυριάδα“ (десет хиляди), а в отделни случаи се използва като синоним на ‘много, безчет’ (Deleva 1997: 263-265). За „τωρτωυνα“ авторката предлага тюркска етимология – „töürtounn-a“, т. е. ‘четиридесетица’ (Deleva 1997: 44), но това мнение няма сериозна поддръжка.

Единственото наречие в речника – „кулѣ/ст“, е производно на съществителното „коупъ“ – ‘купчина’ (Deleva 1997: 218-219). Извън ползването на авторката е останало личното местоимение „азъ“, което дори в съвременния български език се намира в опозиция с типично славянското местоимение „я“ и има точни съответствия във всички ирански езици: осет. „æz“, кюрд. „äz“, парт. „az“, согд. „azu“, авест. „azəm“ и т. н. Вероятната причина за пропускане е предварителното убеждение, че прабългарският принадлежи към групата на алтайските езици (Deleva 1997: 76-83). Независимо от изброените дискуссионни моменти, проучването на речниковия фонд в старобългарските текстове е изключително важно и трябва да бъде продължено.

Полезна информация може да бъде извлечена и от топонимията. Веднага прави впечатление сходството между съвременните имена Курило, Карлуково и Осмар и старобългарските думи „коурилъ“ (първообраз, прототип), „karluk“ (снежен) и „оусмаръ“ (обущар). Крайните заключения обаче трябва да бъдат плод на внимателно проучване, за да се отхвърли вторично заселване на тюркоезично население.

Същото важи за диалектите и синонимите в съвременния български език. Дори за неспециалист е видно наличието на голям брой синонимни двойки, в които само една от думите има доказан славянски произход. Те принадлежат към различни граматични класове и обхващат разнообразни области, но засега надеждите за създаването на качествено изследване не са се оправдали. Липсва също обзорна публикация върху предосманските тюркизми и иранизми.

Фрагментарните данни, разгледани дотук, не могат да докажат сигурни родствени връзки на прабългарския език с други езици. Традиционно се изтъква близостта му с чувашкия, но въпреки сходството на чувашките числителни имена с тези от Именника и наличието на общи заемки в унгарски, двата езика показват доста различия (Deleva 1997: 65-67, 82).

Констатацията е валидна и за езиците на дунавските и волжките българи, които демонстрират разлики на всички езикови нива. Приликите са най-вече в титулатурата, названията на родовете и личните имена: Маламир, Ермиар, багатур, жѣпа, буйла, кавхан, Исбул, ичиргубоила (Deleva 1997: 81-82). От своя страна това повдига въпроса дали може да се говори за етническо и езиково

единство на българите в рамките на Старата Велика България. Факт е, че няма съвпадение в имената на ханове от династията Дуло и волжките владетели, което е силен аргумент срещу основаването на Волжка България от преките потомци на Кубрат.

III. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ И АНТРОПОЛОГИЧНИ ДАННИ

Независимо че работата с веществени паметници предполага по-голяма точност, прабългарската археология също изобилства с недоказани хипотези. Преди всичко трябва да се има предвид, че, с изключение на няколко землени укрепления, не е открит нито един паметник, който да илюстрира равнището на българската материална култура на Балканите преди VIII в., а почти всички битови предмети, типът на жилищата и керамиката са практически неотличими от тези на славяните (Dimitrov 1987: 11-12, 213-214; Rashev 2008: 198, 339). От друга страна, при погребенията с доказан прабългарски произход се наблюдават различни вариации, което говори за етническа нееднородност в рамките на българската общност (Dimitrov 1987: 210-215).

Всички изследователи изтъкват сходството на прабългарската езическа култура със салтово-маяцката култура, която според тях е възникнала в резултат на симбиозата между тюркоезичните българи и ираноезичните алани. Най-близките паралели между двете култури обаче се наблюдават през VIII и особено IX в., което не позволява да се направят надеждни изводи за предходния период.

Противоречиви са и антропологичните проучвания. Екипът, изследвал черепите от масовия гроб на некропола Девня-3, твърди, че става дума за типични монголоиди. За сметка на това специалистите, работили с материала от некрополите в Нови Пазар, Кюлевча и Бдинци, изтъкват, че погребаните са европеиди със слаб монголоиден примес. Черепи с такива характеристики се наблюдават и в останалите некрополи на територията на Североизточна България, както и в Предкавказието, Северен Дагестан, Приазовието и Северното Причерноморие (Dimitrov 1987: 59-67, 74, 95-98, 212; Rashev 2001: 126). Разбира се, не можем да очакваме, че населението, мигрирало на Балканския полуостров през периода VII – IX в., е расово и етнически монолитно, но една допълнителна проверка със специализиран софтуер за антропологична реконструкция би била полезна, за да се избегнат спекулации.

По принцип най-сигурна информация за физическия облик на древните българи биха могли да ни предоставят оригинални изображения от времето на Средновековието. Техният брой обаче е много ограничен. На първо място тук трябва да поставим портретите от кесарския печат на хан Тервел и златните медальони на хан Омуртаг, които са с подчертано европейден облик.

Не така стоят нещата със запазените графити от варовиковия модел на юрта, намерен при Девня, и керемидата от Мадара (Rashev 2008: 218, 226-227). Особено интересни са лицето и позата на „шамана” от Девня, който показва голямо сходство с по-късните бронзови амулети, изобразяващи човешка глава с монголоидни черти, закрепена върху гърба на кон. Разпространението на фигурките обаче не съвпада с ареала, заеман от прабългарите. Те не са откривани нито в некрополи, нито в селища от това време, липсват и в земите на Кубратова България и не е изключено да имат балкански или дори западноевропейски произход (Rashev 2003: 162-163).

Засега не са известни чужди паметници, които да изобразяват българи от езическия период и да са синхронни на събитията. Този мотив не е особено популярен и по-късно. Съществуват само три ръкописа, които представят моменти от българо-византийските отношения преди Покръстването, като предположение за слаба монголоидност може да се направи единствено за изображението на войниците от Менология на Василий II (XI в). Косите им обаче са сравнително светли и къдрави. Портретите на българи в хрониките на Йоан Скилица и Константин Манасий не се отличават от тези на присъстващите на същите сцени християни.

За особено перспективни в последните години се смятат генетичните проучвания на биологични материали от некрополи, които впоследствие се съпоставят с данни за генотипа на съвременните българи и с общия европейски и азиатски генофонд. За съжаление, защитените досега две дисертации са неудовлетворителни.

На първо място, генеалогичните данни, които касаят изследването на Y-хромозомни и мтДНК маркери, дават коренно различна информация. Основните причини за това са: различна миграция на мъжете и жените, последствията от войни, геноцид, робство и др., както и нееднаквата честота на мутациите при двата вида ДНК (Kremenski 2010: 12). Друг проблем е, че тези маркери проследяват само еднородителското унаследяване по бащина и съответно по майчина линия, поради което не могат да отчетат правилно генотипа на лица от смесен брак.

Основните недостатъци на проучването обаче се коренят в подбора на пробите. Освен че са прекалено малко – само по 19 от вид (Nesheva 2016: 8, 62), хронологичният период, от който датират останките, е неподходящ. „Тракийските“ костни останки принадлежат на индивиди от т. нар. „ямна култура“ (III хил. пр. н.е.), която не може да се свърже сигурно с траките, а „прабългарските“ са от некрополи, които датират от християнския период или са с неуточнен етнически произход на погребаните, т. е. че цялото изследване е предварително компрометирано. В тази връзка е съмнително, че „древните българи... нямат общ генетичен произход с алтайските популации и говорещите тюркски езици средноазиатски популации“ (Karachanak-Yankova 2013: 50). Възможно е изводът да е валиден, но това не бива да се доказва чрез тенденциозен и ограничен подбор на материали.

В заключение може да се изтъкне, че засега историческите извори и спомагателните научни дисциплини не позволяват да се определи категорично произходът на древните българи. Въпреки това при добросъвестна работа и спазване на подходящ методически стандарт би могъл да се постигне напредък, който от своя страна рано или късно ще повлияе благоприятно и позициите на българската медиевистика в световните научни среди.

ЛИТЕРАТУРА

- Beshevliev 1992:** Beshevliev, V. Parvobalgarski nadpisi. Sofia: BAN [Бешевлиев, В. Първобългарски надписи. София: БАН].
- Deleva 1997:** Deleva, A. Prabalgarski zaemki v starobalgarskiya ezik. (Mehanizmi na ezikovata adaptatsiya). Disertatsiya za prisazhdane na obrazovatelna i nauchna stepen „Doctor“. Sofia: Sofiyski universitet [Делева, А. Прабългарски заемки в старобългарския език. (Механизми на езиковата адаптация). Дисертация за присъждане на

- образователна и научна степен „Доктор”. София: Софийски университет].
- Dimitrov 1987:** Dimitrov, D. Prabalgariite po Severnoto i Zapadnoto Chernomorie. (Kam vaprosa za tyahnoto prisastvie i istoriya v dnešnrite ruski zemi i rolyata im pri obrazuvaneto na balgarskata darzhava. Varna: Georgi Bakalov [Димитров, Д. Прабългарите по Северното и Западното Черноморие. (Към въпроса за тяхното присъствие и история в днешните руски земи и ролята им при образуването на българската държава). Варна: Георги Бакалов].
- Edelman 2002:** Edelman, D. Iranskie i slavyanskijeazyki. Istoricheskie otnosheniya. Moskva: Vostochnaya literatura [Эдельман, Д. Иранские и славянские языки. Исторические отношения. Москва: Восточная литература].
- GIBI 1958 II:** Gratski izvori za balgarskata istoriya. T. II. Sofia: BAN [Гръцки извори за българската история. Т. II. София: БАН].
- GIBI 1980 X:** Gratski izvori za balgarskata istoriya. T. X. Sofia: BAN [Гръцки извори за българската история. Т. X. София: БАН].
- GIBI 1983 XI:** Gratski izvori za balgarskata istoriya. T. XI. Sofia: BAN [Гръцки извори за българската история. Т. XI. София: БАН].
- Goliyski 2006:** Goliyski, P. Balgarite v Kavkaz i Armenia (II – X vek). Sofia: Tangra TanNakRa [Голийски, П. Българите в Кавказ и Армения (II – X век). София: ТАНГРА ТанНакРа].
- Gumilyov 2007:** Gumilyov, L. Drevnite tyurki. Velikiyat tyurkski haganat. Sofia: Irina Galchovska – Geya 11 [Гумильов, Л. Древните тюрки. Великият тюркски хаганат. София: Ирина Галчовска – Гея 11].
- HIB 1978 1:** Petrov, P., V. Gyuzelev. Hristomatiya po istoriya na Balgaria. T. I. Sofia: Nauka i izkustvo [Петров, П., В. Гюзелев. Христоматия по история на България. Т. I. София: Наука и изкуство].
- Horenatsi 1990:** Horenatsi, M. Istoriya Armenii. Perevod s drevnearmyanskogo yazyka, vvedeniya i primechaniya G. Sarkisyan. Erevan: Ayastan [Хоренаци, М. История Армении. Перевод с древнеармянского языка, введения и примечания Г. Саркисян. Ереван: Айастан].
- Ivanov 2008:** Ivanov, Iv. Balkanskiyat ezikov sayuz i proizhodat na nyakoi balkanski ezitsi. – Stranitsa za prabalgariite, 15.08.2008 [Иванов, Ив. Балканският езиков съюз и произходът на някои балкански езици. – Страница за прабългарите, 15.08.2008] <<http://protobulgarians.com> (status 11.01.2021)>.
- Karachanak-Yankova 2013:** Karachanak-Yankova, S. Genetichna struktura na balgarskata populatsiya po Y-hromozomata i mitohondrialnata DNK. Avtoreferat na disertatsionen trud za prisazhdane na obrazovatelna i nauchna stепен „Doctor”. Sofia: Sofiyski universitet [Карачанак-Янкова, С. Генетична структура на българската популация по Y-хромозомата и митохондриалната ДНК. Автореферат на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „Доктор”].
- Kremenski 2010:** Kremenski, Iv. Balgaria – genetika i DNK genealogia. [Кременски, Ив. България – генетика и ДНК-генеалогия] <<https://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/Genetikata-na-bulgarite.pdf> (status 04.10.2019)>.
- LIBI 1958 I:** Latinski izvori za balgarskata istoriya. T. I. Sofia: BAN [Латински извори за българската история. Т. I. София: БАН].
- Mirchev 1978:** Mirchev, K. Istoricheska gramatika na balgarskiya ezik. Sofia: Nauka i izkustvo [Мирчев, К. Историческа граматика на българския език. София: Наука и изкуство].
- Nesheva 2016:** Nesheva, D. Harakterizirane genetichnite koreni na naselenieto po balgarskite zemi. Avtoreferat na disertatsionen trud za prisazhdane na obrazovatelna i nauchna stепен „Doctor”. Sofia: Sofiyski universitet [Нешева, Д. Характеризиране генетичните корени на населението по българските земи. Автореферат на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „Доктор”].

- София: Софийски университет].
- Rashev 2001:** Rashev, R. Prabalgariite i Balgarskoto hanstvo na Dunav. Sofia: Klasika i stil [Рашев, Р. Прабългарите и Българското ханство на Дунав. София: Класика и стил].
- Rashev 2003:** Rashev, R. Samnitelni i nedostoverni pametnitsi na prabalgarskata kultura. – V: Studia protobulgarica et mediaevalia Europensia (V chest na prof. Veselin Beshevliev). Sofia: Tangra TanNakRa, 158-174 [Рашев, Р. Съмнителни и недостоверни паметници на прабългарската култура. – В: Studia protobulgarica et mediaevalia Europensia (В чест на проф. Веселин Бешевлиев). София: ТАНГРА ТанНакРа, с. 158-174].
- Rashev 2008:** Rashev, R. Balgarskata ezicheska kultura VII – IX vek. Sofia: Klasika i stil [Рашев, Р. Българската езическа култура VII – IX век. София: Класика и стил].
- SBL 1983 III:** Stara balgarska literatura. T. 3. Istoricheski sachineniya. Sastavitelstvo i redaktsiya Iv. Bozhilov. Sofia: Balgarski pisatel [Стара българска литература. Т. 3. Исторически съчинения. Съставителство и редакция Ив. Божилов. София: Български писател].
- Slavova 2010:** Slavova, T. Vladetel i administratsiya v rannosrednovekovna Balgaria. Filologicheski aspekti. Sofia: PAM [Славова, Т. Владетел и администрация в ранносредновековна България. Филологически аспекти. София: ПАМ].
- Stoyanov 1997:** Stoyanov, V. Etnonimat „balgari”. Za balgaro-tyurkskite smesheniya. Bulgaro-Turcica. Sofia: Ogledalo [Стоянов, В. Етнонимът „българи”. За българо-тюркските смещения. Bulgaro-Turcica. София: Огледало].
- Trendafilov 2016:** Trendafilov, Hr. Balgarskiyat apokrifen letopis i Mavro Orbini. Shumen: Regionalna biblioteka „Stiliyan Chilingirov” [Трендафилов, Хр. Българският апокрифен летопис и Мавро Орбини. Шумен: Регионална библиотека „Стилиян Чилингиров”].
- Zaimova 2000:** Zaimova, R. Arabski izvori za balgarite. Hristomatiya. Sofia: Tangra TanNakRa [Займова, Р. Арабски извори за българите. Христоматия. София: ТАНГРА ТанНакРа].